

Bloeiende evangelische kerken in Nederland

Een circulation of the saints?

Paul Vermeer & Peer Scheepers*

Summary

This study tries to account for the relative success of six thriving evangelical congregations in the Netherlands. Data gathered among the audiences of these evangelical congregations as well as among a representative sample of the Dutch population are analyzed in view of the following research questions: (1) What was the previous religious affiliation of the current members of these evangelical congregations? and (2) Which decisive factors determined the switch from previous affiliation to current membership of these congregations? Results show that these congregations are populated by a considerable proportion of 'mainline' Protestant as well as orthodox Protestant switchers and by an almost equal proportion of previously unaffiliated converts. As regards the second question, results show, that the decision of these switchers and converts to join an evangelical congregation is mainly driven by the religious switching of the partner and to a lesser extent by individual religious concerns.

Inleiding en onderzoeksvragen

Ontkerkelijkheid is tegenwoordig wijdverbreid in Nederland. Zo was in 2015 slechts een kwart van de Nederlandse bevolking lid van een christelijke kerk, terwijl dit in 1966 nog 67 procent was. Parallel aan dit proces van ontkerkelijkheid daalde ook de kerkelijke betrokkenheid onder de kerkleden zelf. Terwijl in 1966 nog 50 procent van alle kerkleden wekelijks een viering bezocht, was dit percentage in 2015 zelfs gedaald tot slechts 12 procent van alle kerkleden (Bernts & Berghuijs 2016, 23-25). De betrokkenheid bij de christelijke kerken in Nederland is dus zowel in termen van lidmaatschap als kerkgang sterk gedaald. Er is in Nederland zodoende sprake van een forse afname van

---

* Paul Vermeer is universitair docent empirische religiewetenschappen aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. Peer Scheepers is hoogleraar methoden en technieken aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, afdeling sociologie, van de Radboud Universiteit Nijmegen.

het aantal kerkse gelovigen, waardoor ons land internationaal gezien toonaangevend is geworden als het om secularisatie gaat (Reitsma et al. 2012).

Maar er zijn ook opvallende uitzonderingen. Verschillende meer orthodoxe kerken, zoals sommige gereformeerde kerken, pinksterkerken en evangelische kerken, lijken immuun voor secularisatie en zijn de afgelopen decennia zelfs gegroeid (Becker & De Hart 2006, 30-31). Zo lijken kerken als *Bethel* in Drachten, *Doorbrekers* in Barneveld of *Vrije Evangelisatie Zwolle* in het geheel geen last te hebben van de voortgaande ontkerkelijking in Nederland en momenteel zelfs te bloeien als nooit tevoren, een verschijnsel dat overigens niet typisch Nederlands is. Ook in de Verenigde Staten bijvoorbeeld zijn het vooral de ‘mainline’ of meer vrijzinnige kerken die geconfronteerd worden met kerkverlating, terwijl de meer orthodoxe kerken ook hier lijken te groeien of er in ieder geval beter in slagen om hun leden vast te houden (zie bijvoorbeeld Miller 1999, 2-6; Perrin et al. 1997; Putnam & Campbell 2010, 100-108; Roberts & Yamane 2016, 147-150). Een fenomeen dat in de Verenigde Staten tevens voor het eerst de aandacht van sociologen kreeg. Meest bekend is wellicht de studie van Dean Kelley uit 1972, getiteld *Why Conservative Churches are Growing*, waarin voor het relatieve succes van orthodoxe kerken twee oorzaken worden gegeven. Conservatieve orthodoxe kerken zijn succesvoller in het bereiken van de onkerkelijken en ze houden hun leden beter vast door de hogere eisen die ze stellen. Deze zogenaamde ‘Kelley thesis’ is vervolgens gedeeltelijk bevestigd en verfijnd door het onderzoek van Bibby en Brinkerhoff naar de groei van conservatieve, orthodoxe kerken in Canada (Bibby 1978; Bibby & Brinkerhoff 1973; 1983; 1994). Zij toonden aan dat conservatieve orthodoxe kerken in vergelijking met meer vrijzinnige kerken er inderdaad veel beter in slagen om hun leden vast te houden, maar dat deze kerken, anders dan Kelley beweerde, niet erg succesvol zijn in het bereiken van de onkerkelijken. Zodoende concludeerden Bibby en Brinkerhoff dat het succes van conservatieve kerken niet zozeer een kwestie van geslaagde *outreach* of proselitisme is, maar dat dit vooral een kwestie is van “(...) retaining those who are already familiar with evangelical culture” (Bibby & Brinkerhoff 1973, 281). Een verschijnsel waarvoor zij het bekende gezegde ‘circulation of the saints’ introduceerden.

Geïnspireerd door deze klassieke studies van Kelley en van Bibby en Brinkerhoff, gaan we in deze studie nader in op de religieuze achtergronden van een groot aantal leden van zes bloeiende evangelische kerken in Nederland. Deze zes evangelische kerken verschillen qua stijl en atmosfeer in meerdere of mindere mate van elkaar. Maar ze delen ook allemaal de zes fundamentele overtuigingen van het evangelisch christendom zoals die onder

meer door McGrath (1995, 55-56) zijn geformuleerd: het erkennen van de absolute autoriteit van de Bijbel, het erkennen van de uniciteit van het verlossende werk van Jezus Christus, het erkennen van het werk van de Heilige Geest, het benadrukken van het belang van persoonlijke bekering, het geven van prioriteit aan evangelisatie en het betrokken zijn op de christelijke gemeenschap. Deze evangelische kerken zijn dus sterk geworteld in de christelijke orthodoxie, hetgeen onmiddellijk tot de vraag leidt waarom juist dergelijke conservatieve kerken bloeien in het gesecculariseerde Nederland. Niet dat het succes van evangelische kerken een einde maakt aan de voortgaande secularisering. Evangelische kerken vormen immers slechts een klein deel van het totale aantal christelijke kerken in Nederland. Toch laat dit onverlet, dat het feit dat sommige evangelische kerken zeer succesvol zijn in het weerstaan van de seculariserende krachten in de Nederlandse samenleving, en de afgelopen decennia zelfs spectaculair zijn gegroeid door de toetreding van een groot aantal nieuwe leden, het meer dan de moeite waard maakt om deze kerken nader te bestuderen. Vandaar dat we met deze studie na willen gaan in hoeverre het succes van de evangelische kerken die aan ons onderzoek hebben meegewerkt een kwestie is van het overstappen vanuit andere christelijke kerken, van de bekering van onkerkelijken of wellicht van beide. Met het oog op deze doelstelling luiden onze onderzoeksvragen als volgt: (1) *Wat was de vroegere religieuze achtergrond van de huidige leden van de participerende evangelische kerken?* en (2) *Welke factoren waren het meest beslissend voor hun toetreding tot deze evangelische kerken?*

Door het beantwoorden van deze vragen hopen we cruciale factoren te kunnen identificeren ter verklaring van het succes van enkele specifieke geloofsgemeenschappen in het huidige seculiere Nederland. Dit maakt onze studie in tweeërlei opzicht innovatief. In tegenstelling tot de Verenigde Staten, waar 'religious switching' en 'religious conversion' reeds vanaf het midden van de jaren zestig van de vorige tot aan het begin van deze eeuw veelvuldig is bestudeerd, hebben deze fenomenen in Nederland nauwelijks aandacht van onderzoekers gehad. Tot nu toe hebben enkel Need en De Graaf (2005) algemene patronen van bekering en switching tussen christelijke denominaties in Nederland onderzocht. Onze studie gaat echter in op hedendaagse uitzonderingen, namelijk: evangelische kerken wier recente geschiedenis wordt gekenmerkt door soms spectaculaire groei. Zodoende bestuderen wij, anders dan Need en De Graaf, enkele specifieke geloofsgemeenschappen en willen wij verklaringen bieden voor hun relatieve succes. Bijgevolg kunnen we geen

gebruik maken van nationale, representatieve data, zoals Need en De Graaf deden, omdat succesvolle geloofsgemeenschappen, zoals evangelische kerken, hierin (sterk) ondervertegenwoordigd zijn. Voor ons onderzoek hebben we daarom heel specifiek enkele succesvolle evangelische kerken benaderd, omdat we vooral in deze kerken een substantieel aantal bekeerlingen en switchers verwachtten aan te treffen dat nodig is voor het beantwoorden van onze onderzoeksvragen. Aldus hebben we gebruik gemaakt van een ‘purposive sampling’ strategie, hetgeen heeft geresulteerd in een voor Nederlandse begrippen innovatieve en unieke dataset.

Theorie en hypotheses

Zoals gezegd, is het doel van ons onderzoek tweeledig. We willen weten welke mensen zijn overgestapt naar de evangelische kerken die aan ons onderzoek hebben deelgenomen en waarom ze dat hebben gedaan. We zijn dus allereerst geïnteresseerd in de religieuze achtergrond van de overstappers. De ‘strict church’ theorie van Kelley (1972) suggereert in dit verband, dat conservatieve orthodoxe kerken groeien ten koste van meer vrijzinnige, ‘mainline’ kerken. De gedachte hierachter is, dat het milde en gematigde geloof dat kenmerkend is voor het religieuze klimaat binnen veel ‘mainline’ kerken niet meer de religieuze behoefte bevredigt van de eigen leden en dat deze leden daarom overstappen naar meer striktere orthodoxe kerken. Dit idee kan nog verder uitgewerkt worden met behulp van een ‘ecological niche’ perspectief (Sherkat 2001; Loveland 2003, 150). Volgens dit ecologische niche perspectief zijn vrijzinnige, ‘mainline’ kerken te weinig onderscheidend van de omringende seculiere cultuur, omdat deze kerken seculiere waarden en visies onvoldoende afwijzen of soms zelfs onderschrijven (zie ook McGrath 1995, 90-93). Bijgevolg verlaten mensen met sterkere religieuze behoeften de kerk als zodanig of ze stappen over naar meer conservatieve, orthodoxe kerken. Hierbij is echter wel sprake van een belangrijke beperking, namelijk: mensen hebben de neiging om over te stappen naar kerken die deels lijken op hun kerk van herkomst. Zo tonen Sherkat en Wilson (1995, 1016) aan, dat switchen van kerk niet enkel een persoonlijke keuze is, maar dat deze keuze ook wordt beïnvloed door de wijze waarop de potentiële switcher verwacht dat anderen, zoals partners, vrienden of familie, zullen reageren. Switchen naar een kerk die sterk afwijkt van de vroegere religieuze identiteit van de switcher ligt dan ook niet voor de hand,

omdat anderen een dergelijke afwijkende keuze eerder zullen veroordelen. Des te groter de culturele en theologische kloof tussen de beoogde nieuwe kerk en de kerk van herkomst, des te kleiner is de kans dat iemand daadwerkelijk naar deze nieuwe kerk overstapt, zoals bijvoorbeeld Bibby's (1999) onderzoek onder Canadese switchers heeft aangetoond. Voor wat de Nederlandse religieuze situatie betreft, bevinden orthodoxe protestantse kerken zich vooral in specifieke geografische gebieden, de zogenaamde Nederlandse 'Bible-belt', alwaar ze ook een veel duidelijkere ecologische niche vormen dan meer vrijzinnige protestantse kerken of de katholieke kerk. Daarnaast is de culturele en theologische afstand tussen evangelische kerken en de katholieke kerk veel groter dan tussen evangelische kerken en vrijzinnige alsook orthodoxe protestantse kerken. Samen leiden deze verschillende inzichten nu tot de volgende verwachting aangaande de religieuze achtergrond van de overstappers naar evangelische kerken: *Evangelische kerken zullen meer overstappers trekken uit de 'mainline' protestantse kerken dan uit de meer orthodox-protestantse kerken of de katholieke kerk* (hypothese 1).

Maar waarom stappen mensen dan over naar een evangelische kerk? Met het oog op deze vraag kijken we allereerst naar mogelijke factoren die te maken hebben met de religieuze socialisatie van de potentiële overstapper. Eerder onderzoek toonde keer op keer aan, dat het opgroeien in een religieus gezin met religieus betrokken ouders een belangrijke voorspeller is voor de kerkelijke betrokkenheid van het kind hetgeen vervolgens weer een belangrijke voorspeller is voor de latere kerkelijke betrokkenheid als volwassene (Vermeer et al. 2011; zie ook Vermeer 2014). Echter, uit Amerikaans onderzoek is ook gebleken dat het hebben genoten van een dergelijke religieuze opvoeding de kans op religieus switchen juist verkleint. Krachtige religieuze socialisatie-ervaringen gedurende de adolescentie versterken de banden met een specifieke geloofsgemeenschap, hetgeen de kans op religieus switchen op latere leeftijd verkleint (Hadaway & Marler 1993, 111; Sherkat & Wilson 1995, 996-997). Bijgevolg zijn mensen met zwakkere religieuze socialisatie-ervaringen, hetgeen bijvoorbeeld kan blijken uit een lage frequentie van kerkgang tijdens de adolescentie, veel eerder geneigd om over te stappen naar een andere kerk of om de kerk als zodanig te verlaten (Sherkat 1991, 175). We betwijfelen echter of deze bevindingen uit Amerikaans onderzoek ook van toepassing zijn op het specifieke geval van overstappen naar evangelische kerken in Nederland. Zo is de ontkerkelijking in Nederland gevorderd en is religieus switchen tegelijkertijd een zeldzaamheid; de meeste Nederlanders

blijven in de kerk waarin ze zijn opgegroeid of ze verlaten de kerk als zodanig (Becker & De Hart 2006, 40). Daarnaast sluiten evangelische kerken met hun nadruk op ervaring en persoonlijke bekering zeker aan bij het hedendaagse culturele klimaat in Nederland (Hak 2006, 101-104), maar met hun visie op de autoriteit van de Bijbel of hun positie inzake morele kwesties als abortus, euthanasie of homoseksualiteit vertonen evangelische kerken ook duidelijk de trekken van een conservatieve, reactionaire beweging (Boersema 2005, 169; Vermeer et al. 2016). Binnen de Nederlandse context representeren evangelische kerken zo duidelijk een meer strikte vorm van christendom. Gezien deze specifieke Nederlandse context verwachten wij daarom, dat het overstappen naar een evangelische kerk een bewuste keuze is, gemaakt door mensen die tijdens hun jeugd diepgaand zijn gesocialiseerd in een andere christelijke kerk. In tegenstelling tot wat Amerikaans onderzoek heeft aangetoond, verwachten wij dus dat religieuze socialisatie-ervaringen de kans op religieus switchen juist niet verkleinen, maar eerder vergroten. Onze volgende hypothese luidt dan ook: *Mensen die religieus zijn opgevoed* (hypothese 2a), *van wie de ouders de religieuze opvoeding van hun kinderen belangrijk vonden* (hypothese 2b), *van wie de ouders regelmatig naar de kerk gingen* (hypothese 2c), *die zijn opgegroeid in gezinnen waarin regelmatig werd gebeden* (hypothese 2d) *en uit de Bijbel werd gelezen* (hypothese 2e), *die als adolescent zelf regelmatig naar de kerk gingen* (hypothese 2f) *en die op een bijzondere confessionele school hebben gezeten, zullen eerder overstappen naar een evangelische kerk* (hypothese 2g).

Naast dergelijke expliciete, religieuze socialisatie-ervaringen kan religieus switchen ook nog worden beïnvloed door andere socialisatie-ervaringen. Zo komt uit Amerikaans onderzoek ook naar voren, dat de identificatie van een kind met een bepaalde religieuze gemeenschap bemoeilijkt wordt door religieuze heterogeniteit. Als ouders niet dezelfde religieuze achtergrond hebben, wordt het voor een kind lastig om een sterke band te ontwikkelen met een bepaalde religieuze gemeenschap hetgeen de kans op religieus switchen op latere leeftijd vergroot (Bibby 1999, 160; Hadaway & Marler 1993, 108, 111; Sherkat 1991, 173; Sherkat & Wilson 1995, 999). We willen dit inzicht ook in de Nederlandse context testen en daarom verwachten we het volgende: *Mensen die zijn opgegroeid in religieus heterogene gezinnen, zullen eerder overstappen naar een evangelische kerk* (hypothese 3). Tenslotte is het ook een wijdverbreid inzicht dat kinderen vooral de overtuigingen en gedragingen overnemen van significante anderen, zoals hun ouders. Vandaar dat we vermoeden dat als ouders overstappen naar een evangelische kerk hun kinderen dit ook zullen doen. Aldus luidt onze laatste aan socialisatie-ervaringen gerelateerde

hypothese: *Mensen van wie de ouders zijn overgestapt naar een evangelische kerk, zullen zelf ook eerder overstappen naar een evangelische kerk* (hypothese 4).

Naast allerlei factoren die te maken hebben met eerdere socialisatie-ervaringen, kan religieus switchen en bekeren ook samenhangen met factoren betreffende het huwelijk. Zo blijkt het hebben van een partner met een andere religieuze achtergrond een belangrijke determinant te zijn voor religieus switchen (Hadaway & Marler 1993, 108; Loveland 2003, 154; Sherkat & Wilson 1995, 1000). Switchen en bekeren is dan een manier om een huwelijk meer religieus homogeen te maken (Sandomirsky & Wilson 1990, 1215), omdat partners de neiging hebben om te streven naar (religieuze) congruentie (Hadaway & Marler 1993, 99). En dit zal dan met name het geval zijn, zo vermoeden wij, als de partner diepgaand is gesocialiseerd in een bepaalde religieuze traditie, hetgeen bijvoorbeeld kan blijken uit een frequente kerkgang van de partner tijdens de adolescentie. Deze inzichten leiden tot de volgende hypothesen: *Mensen gehuwd met een partner die in een andere religieuze traditie is grootgebracht* (hypothese 5a) *of met een partner die tijdens de jeugd regelmatig naar de kerk ging, zullen eerder overstappen naar een evangelische kerk* (hypothese 5b) en *Mensen gehuwd met een partner die is overgestapt naar een evangelische kerk, zullen zelf ook eerder overstappen naar een evangelische kerk* (hypothese 6).

Tenslotte kunnen ook factoren met betrekking tot de eigen individuele religiositeit van belang zijn. Zo blijkt uit het onderzoek van Hadaway (1980) naar de relatie tussen switchen en individuele religiositeit, dat 71 procent van de mensen die overstappen naar een evangelische kerk een bekeringservaring heeft gehad en dat 85 procent een zogenaamde wedergeboorte heeft ervaren. Dit belang van 'wedergeboren' zijn komt ook naar voren uit het onderzoek van Miller (1999, 53-79) onder leden van Amerikaanse 'new paradigm' churches als Calvary Chapel en Vineyard, waarbij 95 procent van de door Miller ondervraagde bezoekers van deze kerken aangaf een wedergeboorte te hebben ervaren. En ook Stoffels (1990, 95-98) wijst erop, dat de evangelische beweging vooral gericht is op de transformatie van individuen en rapporteert dat 75 procent van de door hem ondervraagde evangelische christenen een bekeringservaring heeft gehad. Deze gegevens rechtvaardigen ons vermoeden dat een bekeringservaring, zoals een ervaring van een wedergeboorte, een reden kan zijn om over te stappen naar een evangelische kerk. Maar ook stijlen van religiositeit of religieuze oriëntaties kunnen hier een rol spelen. Veel onderzoek naar religieus switchen is bijvoorbeeld gebaseerd op de gedachte dat overstappers meer religieus zijn dan mensen die in hun oorspronkelijke gemeenschap blijven (Hadaway 1980, 452; Sherkat & Wilson

1995, 997). Religieus switchen, zeker als het een overstap naar een meer conservatieve orthodoxe kerk betreft, wordt veelal beschouwd als een bewuste keuze die voortkomt uit een intrinsieke religieuze motivatie, een inzicht dat aansluit bij het hierboven reeds genoemde 'ecological niche' perspectief. Zo zijn mensen die overstappen naar orthodoxe kerken doorgaans op zoek naar meer specifiek religieuze beloningen, volgens Sherkat (2001, 1486), en daarvoor wenden zij zich tot strikte, onderscheidende religieuze gemeenschappen. Dit maakt dat het overstappen naar een orthodoxe kerk waarschijnlijk eerder voortkomt uit een intrinsieke religieuze motivatie dan dat dit het gevolg is van een extrinsieke of meer seculiere oriëntatie. Tenslotte ligt het ook meer voor de hand dat overstappers naar een evangelische kerk, ook al kunnen zij tot op zekere hoogte wellicht ook beschouwd worden als religieuze zoekers en twijfelaars (Hadaway 1980, 452), vooral behoefte hebben aan zekere geloofs-overtuigingen en een afkeer hebben van religieuze twijfel. Deze inzichten leiden tot onze laatste twee hypothesen: *Mensen die een wedergeboorte hebben ervaren, zullen eerder overstappen naar een evangelische kerk* (hypothese 7) en *Mensen met een intrinsieke religieuze oriëntatie zullen eerder overstappen naar een evangelische kerk dan mensen met een extrinsieke religieuze oriëntatie* (hypothesen 8a) of *religieuze zoekers* (hypothese 8b).

Door het toetsen van deze hypothesen willen we niet alleen nagaan waar de aanwas van de evangelische kerken die aan ons onderzoek hebben deelgenomen vandaan komt (hypothese 1), maar gaan we ook op zoek naar verklaringen voor de recente groei van deze evangelische kerken (hypothesen 2-8).

Methodische aspecten

Respondenten

Onze steekproef bestaat uit 920 respondenten verspreid over twee sub-populaties: evangelische christenen en respondenten afkomstig uit een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. De evangelische christenen zijn als volgt geworven. Omdat we vooral geïnteresseerd zijn in de leden van bloeiende evangelische kerken, daar verwachtten we immers ook de meeste overstappers en bekeerlingen aan te zullen treffen, hebben we op internet heel specifiek gezocht naar grotere kerken die meer dan 1000 bezoekers per week verwelkomen en een 'mission statement' hebben gebaseerd op de in de inleiding reeds genoemde zes fundamentele overtuigingen van het evangelisch christendom (McGrath 1995). Daarnaast hebben we ook gelet op meer uiterlijke kenmerken als: geen traditioneel kerkgebouw,

geen traditionele orde van dienst maar vieringen die vooral bestaan uit prediking en het zingen van 'praise' liederen, het gebruik van pop/rock muziek et cetera. Dit leidde in de herfst van 2014 tot de selectie van twaalf kerken. Van deze twaalf kerken bestempelen vijf kerken zichzelf als evangelisch, een als evangelisch-charismatisch, vier kerken zijn baptistengemeenten, een gemeente behoort tot de Kerk van de Nazarener en twee kerken zijn pinkstergemeenten. Vervolgens hebben we contact gezocht met de leiding van deze kerken en gevraagd of men mee wilde werken aan ons onderzoek door het verspreiden van een link naar een onlinevragenlijst onder hun leden. Zes van de twaalf geselecteerde kerken waren bereid dit te doen, hetgeen uiteindelijk resulteerde in een gerealiseerde steekproef van 584 evangelische christenen van 18 jaar en ouder.¹ In de periode november 2014 – januari 2015 hebben deze evangelische christenen onze 'online' vragenlijst ingevuld. We hebben dus gebruik gemaakt van een non-probabilistische doelgerichte steekproef-trekking ('purposive sampling'), waardoor onze resultaten niet mogen worden gegeneraliseerd naar de totale populatie van evangelische christenen in Nederland.

Teneinde de overstappers en bekeerlingen naar deze bloeiende evangelische kerken te kunnen vergelijken met een groep stabiele kerkleden van voldoende omvang, die in onze multivariate analyses dan dient als de noodzakelijke referentiecategorie, hebben we de link naar onze onlinevragenlijst ook verspreid onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. Deze steekproef was in 2011 getrokken in het kader van het onderzoek 'Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland 2011-2012' (SOCON) met eerdere golven in 1979, 1985, 1990, 1995, 2000 en 2005 (Eisinga et al. 2012). Deze steekproef bestaat uit 918 respondenten die in januari 2015 per brief zijn uitgenodigd om aan ons onderzoek deel te nemen. Dit resulteerde in 325 ingevulde vragenlijsten, terwijl 39 uitnodigingsbrieven als onbestelbaar werden geretourneerd. Vanwege deze response van 35.4 procent zijn we nagegaan in hoeverre deze steekproef vergelijkbaar is met de originele steekproef uit 2011. Vergelijkingen met betrekking tot algemene kenmerken als opleiding, inkomen en burgerlijke staat laten zien dat dit niet helemaal het geval is. Zo blijkt uit chi-kwadraattoetsen dat onze nieuwe steekproef minder lager opgeleide en meer hoger opgeleide respondenten bevat, minder respondenten uit de lagere inkomenscategorie, minder alleenstaanden en meer gehuwden. In onze analyses zullen we daarom ook controleren voor opleiding, inkomen en burgerlijke staat naast het meenemen van gebruikelijke controlevariabelen als geslacht en leeftijd.²

Vragenlijst

Data werden verzameld met behulp van een onlinevragenlijst die bestond uit de volgende, merendeels reeds gevalideerde, meetinstrumenten.

Kerklidmaatschap

Respondenten behorende tot de evangelische subpopulatie kregen een lijst met negen evangelische kerken voorgelegd en hun werd daarna gevraagd of ze zichzelf beschouwen als lid van een van deze kerken. Indien dit het geval was, kregen deze respondenten het label evangelisch. Daarnaast is aan deze respondenten ook nog gevraagd of ze lid waren van een kerk toen ze 12 tot 15 jaar oud waren en, zo ja, of dit dezelfde kerk was als hun huidige kerk. Indien dit het geval was, kregen ze wederom het label evangelisch. Indien dit niet het geval was, moesten ze hun kerkelijke identiteit aangeven op een lijst met elf denominaties waaronder ook de categorie evangelisch. Respondenten die deze categorie kozen, kregen alsnog het label evangelisch. De overgebleven tien categorieën werden vervolgens teruggebracht tot drie categorieën, waarna de respondenten het label PKN, orthodox-protestant of katholiek kregen.³ Respondenten van de evangelische subpopulatie die aangaven tijdens hun jeugd geen lid te zijn geweest van een kerk kregen het label onkerkelijk.

Respondenten van de niet-evangelische subpopulatie kregen niet de lijst van negen evangelische kerken voorgelegd. Hun is simpelweg gevraagd of ze zichzelf beschouwen als lid van een kerk en of ze hun kerkelijke achtergrond aan kunnen geven op de voornoemde lijst met elf denominaties. Zo werden ook deze respondenten ingedeeld in de categorieën evangelisch, PKN, orthodox-protestant, katholiek en onkerkelijk. Dezelfde procedure werd gebruikt voor het vaststellen van hun kerkelijke achtergrond tijdens hun jeugd.

Naast het informeren naar de huidige en vroegere kerkelijke achtergrond van de respondenten hebben we ook gevraagd naar de kerkelijke achtergrond van hun ouders en eventuele partner en naar de kerkelijke achtergrond van hun ouders en eventuele partner toen de respondenten 12 tot 15 jaar oud waren. Hierbij werd wederom gebruik gemaakt van dezelfde lijst met elf denominaties.

De aldus ingewonnen informatie omtrent de huidige en vroegere kerkelijke achtergrond van de respondenten en hun ouders en/of partners is vervolgens gebruikt om verschillende variabelen te construeren. De variabele 'respondent is overstapt naar een evangelische kerk' is gebaseerd op een vergelijking tussen de huidige en vroegere kerkelijke achtergrond van de respondent en kent zes categorieën: stabiel onkerkelijk, stabiel kerkelijk, katholiek naar

evangelisch, PKN naar evangelisch, orthodox-protestant naar evangelisch en onkerkelijk naar evangelisch. De variabelen ‘vader overgestapt naar evangelische kerk’, ‘moeder overgestapt naar evangelische kerk’ en ‘partner overgestapt naar evangelische kerk’ zijn gebaseerd op een vergelijking tussen de huidige kerkelijke achtergrond van de vader, moeder en eventuele partner en hun kerkelijke achtergrond toen de respondenten 12 tot 15 jaar oud waren. Deze variabelen kennen steeds twee categorieën: vader/moeder/partner zijn niet overgestapt naar evangelische kerk en vader/moeder/partner zijn wel overgestapt naar evangelische kerk. Tenslotte is deze informatie ook gebruikt voor het construeren van de variabelen ‘kerkelijke incongruentie vader moeder’ en ‘kerkelijke incongruentie respondent partner’. De eerste variabele is gebaseerd op een vergelijking tussen de kerkelijke achtergrond van de vader en de moeder toen de respondent 12 tot 15 jaar oud was. Indien de vader en de moeder dezelfde kerkelijke achtergrond hadden, of indien beiden onkerkelijk waren, werd het label ‘kerkelijke congruentie vader moeder’ gebruikt. In alle andere gevallen werd het label kerkelijke ‘incongruentie vader moeder’ gebruikt. Op dezelfde wijze is zo ook de variabele ‘kerkelijke incongruentie respondent partner’ geconstrueerd.

Religieuze socialisatie

De huidige en jeugdige kerkgang van de respondenten is gemeten met behulp van twee vragen (Te Grotenhuis & Scheepers 2001): “Bezoekt u momenteel religieuze vieringen?” en “Hoe was dit toen u 12 tot 15 jaar oud was? Hoe vaak bezocht u toen religieuze vieringen?” Beide vragen konden worden beantwoord op een vierpuntschaal die liep van (1) bijna nooit tot (4) ongeveer een maal per week. Op dezelfde wijze is de respondenten gevraagd naar de huidige kerkgang van hun vader, moeder en eventuele partner en naar de kerkgang van hun vader en moeder toen de respondenten 12 tot 15 jaar oud waren en naar de kerkgang van hun eventuele partner toen die 12 tot 15 jaar was.

Voorts is respondenten ook gevraagd of ze religieus zijn opgevoed en of een eventuele religieuze opvoeding belangrijk was in het gezin van herkomst. Beide vragen konden worden beantwoord op een vijf-puntschaal die liep van (1) niet religieus opgevoed/zeer onbelangrijk tot (5) zeer religieus opgevoed/zeer belangrijk. Daarnaast is de respondenten ook gevraagd hoe vaak er in het gezin van herkomst werd gebeden en/of uit de Bijbel werd gelezen. Hier konden respondenten antwoorden op een zevenpuntschaal die liep van (1) nooit tot (7) meerdere keren per dag. Tenslotte is de respondenten ook nog gevraagd of ze op een openbare of op een bijzondere confessionele school voor voortgezet onderwijs hebben gezeten (Vermeer et al., 2011).

Individuele religiositeit

Respondenten konden aangeven of ze ooit een wedergeboorte hebben ervaren op een schaal van (1) zeker niet tot (4) daar ben ik zeker van (Miller 1999, 198). De religieuze oriëntaties van de respondenten zijn gemeten met behulp van een ingekorte versie van de 'religious orientation scale' van Allport en Ross (zie Hill & Hood 1999, 144-145). Dit instrument bestaat uit vijftien items. Zeven items hebben betrekking op de intrinsieke religieuze oriëntatie en acht items op de extrinsieke oriëntatie. Een voorbeeld van een item met betrekking tot de intrinsieke oriëntatie luidt: "Ik probeer om mijn religieuze overtuigingen zoveel mogelijk van invloed te laten zijn op mijn dagelijks leven." En een voorbeeld van een item met betrekking tot de extrinsieke oriëntatie luidt: "Een belangrijke reden om lid te zijn van een kerk, is dat je zo tevens lid wordt van een sociale gemeenschap." Respondenten konden steeds antwoorden op een vijfpuntschaal van (1) sterk mee oneens tot (5) sterk mee eens (voor de intrinsieke oriëntatie-schaal is Cronbach's alpha .90 en varieert de gecorrigeerde item-totaal correlatie van .48 tot .86 en voor de extrinsieke oriëntatie schaal is Cronbach's alpha .80 en varieert de gecorrigeerde item-totaal correlatie van .27 tot .57).

Tenslotte zijn we ook nagegaan of de respondenten religieuze zoekers zijn en hoe zij het hebben van religieuze twijfels waarden. Hiervoor hebben we gebruik gemaakt van de verkorte versie van de 'religious quest scale' van Batson en Schoenrade (1991; zie ook Hill & Hood 1991, 138-141). Dit instrument bestaat uit acht items, zoals: "Ik ben mijn religieuze overtuigingen voortdurend aan het bevragen." Ook hier konden respondenten weer antwoorden op een vijfpuntschaal die liep van (1) sterk mee oneens tot (5) sterk mee eens (voor deze schaal is Cronbach's alpha .85 en varieert de gecorrigeerde item-totaal correlatie van .44 tot .64).

Controlevariabelen

In onze studie hebben we naast geslacht en leeftijd ook nog opleiding, inkomen en burgerlijke staat als controlevariabelen meegenomen. Leeftijd is 2014 min het geboortjaar van de respondent. Opleiding heeft betrekking op de hoogst afgeronde opleiding na de basisschool, waarbij we de volgende drie categorieën hebben onderscheiden: lagere opleiding (hoogste opleiding is VMBO-kader), middelbare opleiding (van VMBO-t tot en met MBO) en hogere opleiding (van HAVO tot AiO-opleiding). Inkomen betreft het netto gezinsinkomen per maand zonder allerlei toeslagen. De antwoordcategorieën liepen van minder dan 1.000 euro tot 10.000 euro of meer en zijn tijdens de analyses gehercodeerd tot: lager inkomen (2.000 euro of minder), modaal inko-

men (tussen 2.000 en 2.500 euro) en hoger inkomen (boven 2.000 euro). Burgerlijke staat is vastgesteld door de respondenten te laten kiezen uit de categorieën: gehuwd, ongehuwd/alleenstaand, samenwonend, weduwe/weduwnaar en gescheiden.

De beschrijvende statistieken van deze variabelen zijn te vinden in Tabel 4 in de Appendix.

Resultaten

Patronen van overstappen en bekeren

We gaan eerst na wat de religieuze achtergrond is van de respondenten die zijn overgestapt naar een van de zes evangelische kerken die aan ons onderzoek hebben deelgenomen. Zo toetsen we tevens onze eerste hypothese. In Tabel 1 vergelijken we hiertoe het huidige kerklidmaatschap van onze respondenten met het kerklidmaatschap tijdens hun jeugd. Deze vergelijking laat meteen al enkele interessante patronen zien.

Tabel 1: Kruistabel kerklidmaatschap tijdens jeugd en huidig kerklidmaatschap (rijpercentages)

Huidig lidmaatschap	Kerklidmaatschap tijdens jeugd					Totaal (N)
	Katholiek	PKN	Orthodox-Protestant	Evangelisch	Onkerkelijk	
Katholiek	91.8	0.0	2.0	0.0	6.1	100 (49)
PKN	2.6	74.4	7.7	0.0	15.4	100 (39)
Evangelisch	2.6	27.3	24.8	20.8	24.6	100 (501)
Orthodox-Protestant	0.0	0.0	90.0	0.0	10.0	100 (10)
Onkerkelijk	20.6	9.1	2.4	0.0	67.9	100 (209)
Totaal	12.6	22.9	17.6	12.9	34.0	100
(N)	(102)	(185)	(142)	(142)	(275)	(808)

$\chi^2 = 623.982$; $p < .001$.

Een eerste belangrijke bevinding is, dat de meeste kerken bevolkt worden door blijvers oftewel stabiel kerkelijken. Onder katholieken is het aandeel van de blijvers 91.8 procent, onder leden van de PKN is dat 74.4 procent en onder orthodox-protestanten is dat 90 procent. Evangelische kerken vormen in dit opzicht een uitzondering, omdat slechts 20.8 procent van de huidige leden ook tijdens hun jeugd lid was van een evangelische kerk. Dit laat meteen al zien, dat de bewering van Bibby en Brinkerhoff (1973) dat de groei en

bestendinging van conservatieve orthodoxe kerken, zoals evangelische kerken, vooral veroorzaakt wordt door het vasthouden van zogenaamde 'saints' voor de kerken in ons onderzoek niet helemaal opgaat. Weliswaar lijken deze evangelische kerken hun leden beter vast te houden, van de onkerkelijken heeft immers niemand een voormalige evangelische achtergrond, maar onder de nieuwe leden van deze evangelische kerken bevinden zich vrijwel net zoveel PKN'ers (27,3 %) en onkerkelijken (24,6%) als orthodox-protestanten (24,8%). Enkel katholieken (2,6%) stappen nauwelijks over naar een evangelische kerk en lijken de kerk eerder te verlaten. Dit zou erop kunnen duiden dat er inderdaad sprake is van een culturele en theologische kloof tussen het katholicisme en het evangelisch christendom. Zodoende bevestigen we met deze resultaten over het algemeen onze eerste hypothese. Zoals verwacht, trekken evangelische kerken meer overstappers uit de 'mainline' protestantse kerken (PKN) dan uit de orthodox-protestantse kerken, ook al is het verschil relatief klein, en ook zijn evangelische kerken nauwelijks aantrekkelijk voor katholieken.

Bivariate analyses

Maar waarom maakten sommige respondenten de overstap naar een evangelische kerk? Voordat we deze vraag gaan beantwoorden en hypothesen 2 tot en met 8 gaan toetsen, bekijken we eerst de samenhangen tussen de variabele 'respondent is overgestapt naar een evangelische kerk' en alle andere variabelen die we in onze studie meenemen (zie Tabel 5 in de Appendix). Zo laten onze resultaten zien, dat de meeste aspecten die te maken hebben met de religieuze socialisatie van de respondenten matig tot sterk samenhangen met religieus switchen. Echter, het opgroeien in een religieus heterogeen gezin heeft niet het verwachte effect. We vinden immers geen significante samenhang tussen het religieus switchen van de respondent en de kerkelijke incongruentie tussen de ouders van de respondent. Hypothese 3 moet dus verworpen worden en dat geldt gedeeltelijk ook voor onze vierde hypothese. We vinden immers ook geen samenhang tussen het overstappen van de vader naar een evangelische kerk en het overstappen van de respondent, terwijl de samenhang met het overstappen van de moeder significant maar zwak is.

De samenhangen tussen het switchen van de respondent en de religieuze achtergrond van de partner zijn daarentegen weer matig tot sterk. Dit suggereert dat deze factoren wellicht belangrijke determinanten zijn voor het switchen van de respondent naar een evangelische kerk. Dit geldt ook voor de vier aspecten van de individuele religiositeit van de respondent. Al deze aspecten hangen matig tot sterk samen met het religieuze switchen van de respondent, waarbij vooral de sterke samenhang met het hebben van een intrinsieke

religieuze oriëntatie opvalt. Dit suggereert dat het overstappen naar een evangelische kerk een bewuste keuze is vanuit een intrinsieke religieuze motivatie.

Tenslotte laten we in Tabel 5 ook de samenhangen zien tussen het overstappen van de respondent naar een evangelische kerk en de verschillende controlevariabelen. Deze samenhangen zijn meestal zwak of niet-significant. Zo lijkt het overstappen naar een evangelische kerk los te staan van het gezinsinkomen van de respondent en slechts zwak samen te hangen met zijn of haar opleidingsniveau, burgerlijke staat, geslacht of leeftijd.

Multivariate analyses

Voor het toetsen van de hypothesen 2 tot en met 8 maken we gebruik van multivariate analysetechnieken. Zo krijgen we zicht op het relatieve gewicht van de verschillende onafhankelijke variabelen in onze studie en kunnen we bepalen welke factoren het meest beslissend zijn voor het overstappen van onze respondenten naar een evangelische kerk. Teneinde het relatieve effect van de verschillende onafhankelijke en controlevariabelen op de waarschijnlijkheid van het overstappen naar een evangelische kerk te bepalen, hebben we twee multinomiale logistische regressieanalyses uitgevoerd. Tabel 2 geeft de *log odds* weer van de verschillende onafhankelijke en controlevariabelen voor de kans dat vroegere PKN'ers, orthodox-protestanten en onkerkelijken overstappen naar een evangelische kerk alsmede voor de kans dat onkerkelijken onkerkelijk blijven vergeleken met de kans dat respondenten niet switchen en lid blijven van de kerk van hun jeugd (de stabiel kerkelijken).⁴ In onze analyses vormen de stabiel kerkelijken dus de referentiecategorie, waardoor we feitelijk een vergelijking maken tussen overstappen of blijven in de kerk van herkomst.⁵ Hierbij dient ook nog te worden vermeld, dat we met onze regressieanalyses conform hypothesen 4 en 6 een model toetsen waarbij we veronderstellen dat het overstappen van de ouders en/of van de partner naar een evangelische kerk vooraf is gegaan aan het overstappen van de respondent. Op basis van onze data kunnen we hier echter niet de exacte causale volgorde vaststellen en bijvoorbeeld niet uitsluiten dat het overstappen van de partner juist volgt op het overstappen van de respondent. Maar dit neemt niet weg, dat eventueel gevonden significante effecten nog steeds laten zien dat religieus switchen en bekeren sterk samenhangt met veranderingen in het sociale netwerk van mensen.

Een eerste blik op Tabel 2 maakt meteen al duidelijk, dat verschillende aspecten die te maken hebben met de religieuze socialisatie van de respondenten nauwelijks van invloed zijn op het overstappen naar een evangelische kerk.⁶ Dit is plausibel wat betreft het overstappen van onkerkelijken naar een

evangelische kerk, maar het zijn onverwachte resultaten waar het de orthodox-protestantse overstappers en de overstappers vanuit de PKN betreft. Het hebben van een religieuze opvoeding is een negatieve voorspeller voor het overstappen van PKN'ers naar een evangelische kerk, terwijl een regelmatige gebedspraktijk in het gezin van herkomst een negatieve voorspeller is voor het switchen van orthodox-protestanten. Deze resultaten bieden geen ondersteuning voor de hypothesen 2a tot en met 2g. Alleen hypothese 2e vindt enige ondersteuning voor zover het de orthodox-protestantse overstappers betreft. Dat wil zeggen, een regelmatige praktijk van bijbellezen in het gezin van herkomst vergroot de kans dat orthodox-protestanten overstappen naar een evangelische kerk.

Factoren die te maken hebben met de religieuze achtergrond van de partner lijken ook nauwelijks van invloed te zijn op het overstappen naar een evangelische kerk. Het hebben van een partner die binnen een andere kerkelijke context is grootgebracht vergroot de kans op overstappen naar een evangelische kerk enkel voor PKN'ers en onkerkelijken, maar niet voor orthodoxe protestanten. Ook is er geen significant effect van de jeugdige kerkgang van de partner op het religieuze switchen van de respondent. Deze bevindingen bieden slechts een gedeeltelijke ondersteuning voor hypothese 5a en in het geheel geen ondersteuning voor hypothese 5b.

De verschillende aspecten van de individuele religiositeit van de respondent lijken daarentegen van veel groter belang te zijn. Conform hypothese 7 is een ervaring van wedergeboorte een significante voorspeller voor het overstappen van PKN'ers, orthodox-protestanten en zelfs onkerkelijken naar een evangelische kerk. Daarnaast is ook het hebben van een intrinsieke religieuze oriëntatie een belangrijke voorspeller voor het overstappen naar een evangelische kerk, althans voor zover het orthodox-protestantse overstappers en overstappers vanuit de PKN betreft, terwijl het hebben van een extrinsieke oriëntatie voor deze groepen inderdaad een negatieve voorspeller voor religieus switchen is. Voor wat betreft het overstappen van PKN'ers en orthodox-protestanten ondersteunen deze bevindingen duidelijk hypothese 8a. Voor hypothese 8b vinden we daarentegen geen steun. Tegen onze verwachting in is het hebben van een religieuze zoekoriëntatie geen negatieve voorspeller voor het overstappen naar een evangelische kerk. Onze resultaten laten zelfs zien dat het hebben van een zoekoriëntatie geen enkel significant effect heeft op religieus switchen.

Tot slot komt uit deze multinomiale logistische regressieanalyse wederom naar voren, dat de meeste controlevariabelen nauwelijks van invloed zijn op het overstappen naar een evangelische kerk. Opleiding heeft geen enkel effect

op het overstappen naar een evangelische kerk, terwijl geslacht en leeftijd enkel een effect hebben op het overstappen vanuit de PKN. Zo zijn vrouwelijke en oudere leden van de PKN eerder geneigd om over te stappen naar een evangelische kerk dan binnen hun kerk van herkomst te blijven.

Tabel 2: Log odds voor onkerkelijken om onkerkelijk te blijven en voor PKN'ers, orthodox-protestanten en onkerkelijken om over te stappen naar een evangelische kerk (referentiecategorie is stabiel kerkelijk)

	Stabiel onkerkelijk	PKN naar evangelisch	Orthodox naar evangelisch	Onkerkelijk naar evangelisch
<i>Religieuze socialisatie</i>				
Respondent religieus opgevoed	.116	.292**	.729	.406
Belang religieuze opvoeding in het gezin	1.751	.841	1.044	1.006
Vader kerkgang respondent 12-15 jaar	.139	1.226	1.400	1.630
Moeder kerkgang respondent 12-15 jaar	12.754	1.380	.912	1.714
Bidden in het gezin	1.145	1.837	.579*	.865
Bijbellezen in het gezin	1.496	1.290	2.405***	1.164
Jeugdige kerkgang respondent	.074*	.759	.542	.087***
Respondent bezocht confessionele school	28.708	.539	.328	1.380
<i>Religiositeit partner</i>				
Kerkelijke incongruentie respondent partner	.158	.428*	.550	.225**
Jeugdige kerkgang partner	.543	1.125	1.221	.825
<i>Individuele religiositeit</i>				
Wedergeboren	.053	1.557*	1.546*	2.934**
Intrinsieke religiositeit	.075	7.556***	2.555*	2.457
Extrinsieke religiositeit	5.122	.380**	.309***	.488
Zoek religiositeit	.216	1.410	1.480	.671
<i>Controle variabelen</i>				
Vrouw	1.042	.372*	.814	2.233
Leeftijd	1.048	1.061***	1.010	1.030
Opleiding respondent (ref. hoger)				
Lager	.393	3.029	1.381	6.028
Middelbaar	.420	1.437	.712	.581
(N)	(376)	(376)	(376)	(376)
-2 Log-likelihood	567.438			
R ² (Nagelkerke)	.844	.844	.844	.844

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Echter, in deze regressieanalyse konden we twee belangrijke variabelen niet meenemen: 'moeder overgestapt naar een evangelische kerk' en 'partner overgestapt naar een evangelische kerk'. Het meenemen van deze variabelen in de regressievergelijking leidde tot lege cellen, omdat er geen stabiel onkerkelijken zijn van wie de moeder is overgestapt naar een evangelische kerk of van wie de partner is overgestapt naar een evangelische kerk. In een dergelijke situatie voorspelt een onafhankelijke variabele (moeder/partner wel/niet overgestapt) perfect de afhankelijke variabele (wel/niet stabiel onkerkelijk) en kan de onafhankelijke variabele eigenlijk niet in de regressievergelijking worden meegenomen. Hierdoor konden we hypothesen 4 en 6 niet testen met behulp van een multinomiale logistische regressieanalyse waarbij de stabiel onkerkelijken als aparte groep worden meegenomen. Daarom hebben we nog een tweede regressieanalyse uitgevoerd, waarbij we de groep stabiel onkerkelijken niet in de vergelijking hebben meegenomen en de variabelen 'moeder overgestapt naar een evangelische kerk' en 'partner overgestapt naar een evangelische kerk' aan de vergelijking hebben toegevoegd. De resultaten van deze tweede multinomiale logistische regressieanalyse zijn te vinden in Tabel 3.

Met deze nu meer strikte vergelijking tussen overstappers en blijvers, zonder de stabiel onkerkelijken, bevestigen we wederom dat allerlei aspecten met betrekking tot de vroegere religieuze socialisatie van de respondenten nauwelijks van invloed zijn op hun latere overstap naar een evangelische kerk. Naast ondersteuning voor hypothese 2e voor wat het overstappen van orthodox-protestanten betreft, zien we nu in Tabel 3 ook enige aanvullende ondersteuning voor hypothese 2d waar het gaat om het overstappen vanuit de PKN. Zo komt uit Tabel 3 naar voren, dat PKN'ers die zijn opgegroeid in een gezin waar regelmatig werd gebeden een grotere kans hebben om later over te stappen naar een evangelische kerk.

Overige socialisatie-ervaringen blijven echter van weinig belang. Uit de bivariate analyses kwam reeds naar voren dat het opgroeien in een heteroog religieus gezin niet samenhangt met het overstappen naar een evangelische kerk, waardoor we hypothese 3 al moesten verwerpen. Daarnaast vonden we ook geen significant verband tussen het overstappen van de vader naar een evangelische kerk en het overstappen van de respondent; ofschoon we wel een zwak maar significant verband vonden tussen het overstappen van de moeder en het overstappen van de respondent (Cramer's $V = .20^{***}$; zie Tabel 5). Maar in deze multivariate analyse is ook dit laatste verband niet meer significant, waardoor we nu ook hypothese 4 moeten verwerpen. Voor PKN'ers, orthodox-protestanten of onkerkelijken leidt het hebben van ouders die zijn

overgestapt naar een evangelische kerk dus niet tot een grotere kans dat men zelf ook overstapt naar een evangelische kerk.

Echter, factoren die te maken hebben met de religieuze achtergrond van de partner blijken nu van veel groter belang. Zo is het hebben van een partner die binnen een andere kerkelijke context is grootgebracht nog steeds een belangrijke voorspeller voor het overstappen van PKN'ers en onkerkelijken naar een evangelische kerk. Maar veel belangrijker blijkt de in deze tweede regressieanalyse toegevoegde variabele 'partner overgestapt naar evangelische kerk' te zijn. Deze variabele blijkt een sterke voorspeller voor het switchen van alle drie de groepen te zijn. Zo is de kans dat PKN'ers, orthodoxe protestanten en onkerkelijken, die zijn gehuwd met een partner die naar een evangelische kerk is overgestapt, ook zelf overstappen respectievelijk 18.18 (1/.055), 25.00 (1/.040) en 15.62 (1/.064) groter dan voor PKN'ers, orthodox-protestanten en onkerkelijken van wie de partners niet naar een evangelische kerk zijn overgestapt. Ter vergelijking, voor PKN'ers en onkerkelijken die zijn gehuwd met een partner die in een andere religieuze traditie is grootgebracht is de kans op overstappen 'slechts' 3.46 (1/.289) en 4.54 (1/.220) keer groter dan voor PKN'ers en onkerkelijken van wie de partners niet in een andere traditie zijn grootgebracht. Met deze meer strikte vergelijking tussen overstappers en blijvers bieden we dus sterke ondersteuning voor hypothese 6, gedeeltelijke ondersteuning voor hypothese 5a en geen ondersteuning voor hypothese 5b; immers, de jeugdige kerkgang van de partner blijkt geen voorspellende waarde te hebben voor het overstappen van de respondenten naar een evangelische kerk.

De verschillende aspecten van individuele religiositeit blijven van belang, maar hun verklarende kracht is wel afgenomen. Een ervaring van wedergeboorte is nog steeds een significante voorspeller voor het overstappen van onkerkelijken naar een evangelische kerk, maar een dergelijke ervaring voorspelt nu niet meer het overstappen van PKN'ers en orthodoxe protestanten naar een evangelische kerk. Onze meer strikte vergelijking tussen overstappers en blijvers levert dus slechts gedeeltelijk ondersteuning voor hypothese 7 op. Ook hypothese 8a wordt nu slechts gedeeltelijk ondersteund, omdat een intrinsieke religieuze oriëntatie nu enkel een positieve voorspeller is voor het overstappen vanuit de PKN en een extrinsieke oriëntatie enkel een negatief effect heeft op het overstappen van orthodox-protestanten. Onze eerdere conclusie met betrekking tot hypothese 8b blijft echter ongewijzigd. Ook deze meer strikte vergelijking tussen overstappers en blijvers laat nog steeds geen effect zien van het hebben van een zoekreligiositeit op religieus switchen.

Tabel 3: Log odds voor PKN'ers, Orthodox-Protestanten en onkerkelijken om over te stappen naar een evangelische kerk (referentiecategorie is stabiel kerkelijk)

	PKN naar evangelisch	Orthodox naar evangelisch	Onkerkelijk naar evangelisch
<i>Religieuze socialisatie</i>			
Respondent religieus opgevoed	.391*	1.094	.420
Belang religieuze opvoeding in het gezin	.721	1.026	1.102
Vader kerkgang respondent 12-15 jaar	1.471	1.496	2.064
Moeder kerkgang respondent 12-15 jaar	1.323	1.069	2.461
Bidden in het gezin	2.645*	.685	.904
Bijbellezen in het gezin	1.308	2.493**	1.212
Jeugdige kerkgang respondent	.393	.198*	.026***
Respondent bezocht confessionele school	1.388	1.005	3.797
Moeder overgestapt naar evangelische kerk	.581	.921	1.725
<i>Religiositeit partner</i>			
Kerkelijke incongruentie respondent partner	.289*	.392	.220*
Jeugdige kerkgang partner	1.469	1.661	1.132
Partner overgestapt naar evangelische kerk	.055***	.040***	.064**
<i>Individuele religiositeit</i>			
Wedergeboren	1.252	1.327	2.260*
Intrinsieke religiositeit	3.336*	.942	.993
Extrinsieke religiositeit	.592	.367*	1.297
Zoek religiositeit	1.650	1.672	.620
<i>Controle variabelen</i>			
Vrouw	.407	.790	2.730
Leeftijd	1.071**	1.020	1.029
Opleiding respondent (ref. hogere opleiding)			
Lager	3.035	.415	28.074
Middelbaar	2.295	1.024	1.339
(N)	(288)	(288)	(288)
-2 Log-likelihood	407.862		
R ² (Nagelkerke)	.785	.785	.785

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Tenslotte tonen we met deze tweede multinomiale regressieanalyse nogmaals aan dat de meeste controlevariabelen niet van invloed zijn op het overstappen naar een evangelische kerk. Enkel leeftijd blijkt een significante voorspeller te zijn voor het overstappen van PKN'ers naar een evangelische kerk. Vooral oudere PKN'ers zijn eerder geneigd om over te stappen dan te blijven in hun eigen gemeente.

Met deze multivariate toetsing van de hypothesen 2a tot en met 8b laten we uiteindelijk zien dat met name twee soorten factoren van belang zijn voor het overstappen naar een evangelische kerk. Het meest van belang zijn

factoren die te maken hebben met de religiositeit van de partner. Het grote onderscheid tussen de overstappers en de religieuze blijvers, oftewel de stabiel kerkelijken, is dat de overstappers meestal gehuwd zijn met een partner die is overgestapt naar een evangelische kerk, terwijl dit in veel mindere mate geldt voor de blijvers. In Tabel 2 tonen we dit onderscheid al ten dele aan, maar het is de tweede meer strikte regressieanalyse waarmee we duidelijk maken, dat het met name dit onderscheid is dat het overstappen van PKN'ers, orthodox-protestanten en onkerkelijken naar een evangelische kerk voor een groot deel verklaart (zie Tabel 3). Voor wat betreft het overstappen van PKN'ers en onkerkelijken speelt daarnaast nog een andere factor met betrekking tot de religiositeit van de partner een rol, namelijk: het gehuwd zijn met een partner die binnen een andere kerkelijke context is grootgebracht. Naast deze factoren die te maken hebben met de religiositeit van de partner, wordt het overstappen naar een evangelische kerk ook verklaard door de religiositeit van de overstappers. Echter, het patroon is hier minder eenduidig. Onkerkelijke switchers verschillen van de stabiel kerkelijken als het gaat om het hebben van een ervaring van wedergeboorte, PKN'ers als het gaat om het hebben van een intrinsieke religieuze oriëntatie en orthodox-protestantse switchers geven veel minder blijk van een extrinsieke religieuze oriëntatie. Deze factoren bieden additionele verklaringen voor het overstappen naar een evangelische kerk van respectievelijk onkerkelijken, PKN'ers en orthodox-protestanten naast de reeds genoemde factoren die samenhangen met de religiositeit van de partner.

Conclusie

Geïnspireerd door het opmerkelijke fenomeen dat vooral de meer orthodoxe christelijke gemeenschappen, zoals verschillende evangelische kerken, groeien en bloeien in het huidige seculiere Nederland, zijn we in deze studie op zoek gegaan naar enkele factoren die het succes van dergelijke gemeenschappen kunnen verklaren. Daartoe hebben we gegevens verzameld onder de leden van zes bloeiende evangelische kerken in Nederland en deze gegevens vervolgens geanalyseerd met het oog op twee onderzoeksvragen: (1) *Wat was de vroegere religieuze achtergrond van de huidige leden van de participerende evangelische kerken?* en (2) *Welke factoren waren het meest beslissend voor hun toetreding tot deze evangelische kerken?* Met de eerste vraag informeren we als het ware naar de bronnen van het succes van deze kerken. Waar halen deze kerken hun leden vandaan? Met onze resultaten laten we dan zien, dat

er feitelijk sprake is van twee bronnen. Dat wil zeggen, de aan ons onderzoek participerende evangelische kerken zijn succesvol, omdat ze erin slagen nieuwe leden te werven onder bestaande kerkleden, en dan met name onder PKN'ers en orthodox-protestanten, alsmede onder onkerkelijken. Met onze tweede onderzoeksvraag zoeken we vervolgens naar een verklaring voor het overstappen van deze kerkleden en onkerkelijken naar een evangelische kerk. Hieromtrent vermoeden we op grond van onze resultaten, dat het overstappen naar een evangelische kerk een bewuste keuze is die zowel wordt ingegeven door de religieuze achtergrond van de partner alsmede, maar wel in mindere mate, door individuele religieuze interesses. We sluiten dit artikel nu af met enkele korte reflecties op onze bevindingen.

In Nederland is nog maar weinig systematisch onderzoek verricht naar 'religious switching' en daarom hebben we ons voor deze studie vooral gebaseerd op Amerikaanse literatuur. Dit leidde tot de verwachting dat vooral religieus betrokken mensen, oftewel 'saints', zouden overstappen naar een evangelische kerk. We vermoedden daarom, met Bibby en Brinkerhoff (1973), dat het succes van evangelische kerken vooral een kwestie van de 'circulation of the saints' zou zijn. Op het eerste gezicht leek dit slechts ten dele het geval te zijn aangezien het relatieve aantal PKN'ers of onkerkelijken dat toetreedt nauwelijks afwijkt van het relatieve aantal orthodox-protestantse toetreders. Nader beschouwd, zijn er echter toch ook aanwijzingen dat er inderdaad sprake kan zijn van een toetreding van met name 'saints'. Immers, vergeleken met de blijvers, oftewel de stabiel kerkelijken, zijn de protestantse overstappers en onkerkelijke bekeerlingen er significant meer van overtuigd dat ze ooit een wedergeboren-ervaring hebben gehad en ook zijn ze significant meer intrinsiek religieus gemotiveerd, terwijl ze niet verschillen in de mate waarin ze religieuze twijfels (zoekreligiositeit) waarderen of een extrinsieke religieuze oriëntatie kennen.⁷ Uiteraard maakt het ontbreken van longitudinale data het ons onmogelijk om tot een precieze vaststelling van de causale volgorde van deze overstap en bekeringsprocessen te komen. Desalniettemin versterken we met onze resultaten het vermoeden, dat deze overstap en bekeringsprocessen eerder voortkomen uit een intrinsieke religieuze motivatie, of wellicht zelfs het resultaat zijn van een authentieke bekeringservaring, dan dat het hierbij gaat om een open religieuze zoektocht. Dit is in overeenstemming met de 'strict church' en 'ecological niche' verklaringen voor de groei van orthodoxe christelijke gemeenschappen (zie Kelley 1972; Sherkat 2001), ofschoon de evangelische kerken die wij hebben onderzocht niet enkel

groeien ten koste van de meer ‘mainline’ PKN, maar ook ten koste van de meer orthodox-protestantse kerken. Daarnaast sluit de bevinding, dat het overstappen en bekeren van onze respondenten vooral is ingegeven door een intrinsiek religieuze motivatie, ook goed aan bij een meer algemene religieuze ontwikkeling in de Nederlandse samenleving. In Nederland zijn het vooral de meer vrijzinnige en liberale gelovigen die massaal de kerk verlaten, terwijl de gelovigen die loyaal blijven aan hun christelijke geloofsgemeenschap steeds orthodoxer worden, een ontwikkeling die zich vooral voordoet onder protestantse adolescenten en jong volwassenen (De Hart 2014, 45-64). Onze bevindingen weerspiegelen dus een bredere religieuze ontwikkeling die zich momenteel in Nederland voordoet. Terwijl katholieken, traditioneel de meest tolerante en liberale gelovigen in Nederland, massaal de kerk als zodanig verlaten, zijn protestanten – althans de ‘saints’ onder hen – meer geneigd om op zoek te gaan naar religieuze alternatieven, zoals meer onderscheidende en orthodoxe evangelische kerken.

Echter, we laten met onze bevindingen ook zien dat veranderingen in de sociale context van groter belang zijn dan specifiek religieuze factoren. Zo blijkt dat overstappers en bekeerlingen naar een evangelische kerk vooral worden gemotiveerd door een factor die te maken heeft met het huwelijk, namelijk: het hebben van een partner die is overgestapt naar een evangelische kerk. Deze factor is niet alleen van belang voor het overstappen van kerkleden, maar evenzeer voor de bekering van voormalige onkerkelijken. Dit zogenaamde ‘partnereffect’ kan nader worden verklaard met het concept van ‘adaptive preferences’ dat door Loveland (2003) wordt gehanteerd. Volgens Loveland worden religieuze voorkeuren reeds vroeg gevormd als gevolg van religieuze socialisatieprocessen in het gezin. Maar de religieuze voorkeuren die tijdens de vroege socialisatie worden gevormd, zijn niet noodzakelijk duurzaam of blijvend, omdat deze voorkeuren mede afhankelijk zijn van de sociale relaties die het individu onderhoudt. Of zoals Loveland het zelf zegt: “If preferences emerge from social interaction within a cultural context, we would expect that an individual’s preferences will not be shaped only through childhood socialization (...), but that the individual’s preferences may change when social relationships are altered throughout life” (Loveland 2003, 149). Het huwelijk markeert dan een dergelijke verandering in de sociale relaties van het individu die ook van invloed kan zijn op de religieuze betrokkenheid van het individu. Zo laten we met onze resultaten inderdaad zien dat het hebben van een partner die binnen een andere kerkelijke context is grootgebracht en/of is overgestapt naar een evangelische kerk een veel groter effect heeft op

religieus overstappen en bekeren dan factoren die te maken hebben religieuze socialisatie.

Wat betreft de groei en bloei van sommige evangelische kerken in Nederland, kan zodoende het volgende worden gesteld. Voor Nederlandse katholieken is het overstappen naar een evangelische kerk nauwelijks een optie. De culturele kloof tussen het katholicisme en het evangelische christendom is daarvoor simpelweg te groot. Maar voor veel Nederlandse protestanten, of het nu gaat om leden van de PKN of om leden van de kleinere orthodoxe stromingen, is het overstappen naar een beweging die sterk geworteld is in de traditie van de reformatie, zoals de evangelische beweging, daarentegen veel minder dramatisch. Zo zijn protestanten met een sterke intrinsiek religieuze oriëntatie potentiële overstappers naar een evangelische kerk, voor wie de feitelijke overstap vooral afhankelijk is van specifieke sociale relaties zoals religieuze exogamie of het overstappen van de partner. Deze laatste factoren blijken dermate krachtig te zijn, dat ze zelfs de bekering van onkerkelijken tot het evangelische christendom weten te bewerkstelligen.

Noten

- 1 De volgende evangelische kerken hebben deelgenomen aan ons onderzoek: Maranatha Ministries in Amsterdam, Kerk van de Nazarener in Vlaardingen, Baptistengemeente 'De Rank' in Utrecht, Stadskerk Vrije Baptisten Gemeente Groningen, Vrije Evangelisatie Zwolle en evangelische kerk 'De Pijler' in Lelystad.
- 2 De dataset en aanvullende informatie is beschikbaar via: <https://doi.org/10.17026/dans-xdh-6gb3>.
- 3 Wij zijn ons ervan bewust dat de tegenstelling PKN versus orthodox-protestant enigszins kunstmatig is. Tot de PKN rekenen we die respondenten die hebben aangegeven lid te zijn van de PKN of lid te zijn van de PKN en daarbij tevens hebben aangegeven voorheen Nederlands hervormd, gereformeerd of evangelisch-luthers te zijn geweest. Onder deze PKN'ers kunnen zich dus ook leden van de Gereformeerde Bond bevinden die men zeker kan beschouwen als meer orthodox dan bijvoorbeeld voormalig Nederlands hervormden. Op basis van onze data kunnen we een nadere onderscheiding tussen meer of minder orthodoxe PKN'ers echter niet maken. Daarnaast hebben we voor onze analyses groepen nodig van voldoende omvang, waardoor we gedwongen zijn de leden van de verschillende kleinere protestantse richtingen samen te voegen tot één categorie: orthodox-protestants. Zo omvat deze categorie leden van uiteenlopende kerken als: de Hersteld Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, de Christelijk Gereformeerde Kerken, de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Gemeenten.
- 4 Het aantal katholieke overstappers naar een evangelische kerk is te laag (N=13) voor een aparte analyse. Daarom is deze groep niet meegenomen in de multinomiale logistische regressieanalyses.
- 5 De variabelen vader overgestapt naar een evangelische kerk, kerkelijk incongruentie vader moeder en gezinsinkomen hebben we niet meegenomen in de regressieanalyses, omdat de bivariate analyses al lieten zien dat er geen significante samenhangen

bestaan tussen deze variabelen en de variabele respondent is overgestapt naar een evangelische kerk (zie Tabel 5 in de Bijlage). Ook burgerlijke staat hebben we niet meegenomen in de regressieanalyses, ondanks het feit dat burgerlijke staat significant samenhangt met onze afhankelijke variabele (Cramer's $V = .14^{**}$). Burgerlijke staat wordt immers een constante zodra we de partner variabelen meenemen in de regressievergelijking.

- 6 Deze verschillende aspecten van de religieuze socialisatie van de respondenten hangen matig tot sterk met elkaar samen. De sterkste correlatie doet zich voor tussen de variabelen respondent religieus opgevoed en belang religieuze opvoeding in het gezin ($r = .89^{***}$). Ondanks deze hoge correlatie is er binnen onze regressiemodellen geen sprake van multicollineariteit. De hoogste VIF (2.81) is beduidend lager dan 10 en de laagste tolerance (.36) is beduidend hoger dan .1.
- 7 Een variantie analyse (oneway ANOVA) laat zien, dat de gemiddelde scores van de stabiel kerkelijken als het gaat om de ervaring van wedergeboorte en het hebben van een intrinsiek religieuze oriëntatie significant verschillen van de gemiddelde scores van de PKN'ers en de orthodox-protestanten die zijn overgestapt naar een evangelische kerk alsmede van de onkerkelijke bekeerlingen. Met betrekking tot een religieuze zoekoriëntatie doen zich geen significante verschillen voor tussen de overstappers, bekeerlingen en stabiel kerkelijken, terwijl de gemiddelde score van de stabiel kerkelijken met betrekking tot het hebben van een extrinsieke religieuze oriëntatie enkel significant verschilt van de gemiddelde score van de orthodox-protestantse overstappers (zie ook Tabel 5 in de Appendix).

Literatuur

- Batson, C. D. & P.A. Schoenrade (1991),
 Measuring Religion as Quest: 2) Reliability Concerns, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 430-447.
- Becker, J. & J. de Hart (2006),
Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie, Den Haag: SCP.
- Bernts, T. & J. Berghuijs (2016),
God in Nederland 1966 – 2015, Utrecht: Ten Have.
- Bibby, R.W. (1978),
 Why Conservative Churches Really Are Growing: Kelley Revisited, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17, 129-137.
- Bibby, R.W. (1999),
 On Boundaries, Gates, and Circulating Saints: A Longitudinal Look at Loyalty and Loss, in: *Review of Religious Research*, 41, 149-164.
- Bibby, R.W. & M.B. Brinkerhoff (1973).
 The Circulation of the Saints: A Study of People Who Join Conservative Churches, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12, 273-283.

- Bibby, R.W. & M.B. Brinkerhoff (1983),
Circulation of the Saints Revisited: A Longitudinal Look at Conservative Church Growth, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22, 253-262.
- Bibby, R.W. & M.B. Brinkerhoff (1994),
Circulation of the Saints 1966-1990: New Data, New Reflections, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33, 273-280.
- Boersema, P.R. (2005),
The Evangelical Movement in the Netherlands. New Wine in New Wineskins?, in: Sengers, E. (ed.), *The Dutch and their Gods. Secularization and Transformation of Religion in the Netherlands since 1950*, Hilversum: Verloren, 163-179.
- Eisinga, R., G. Kraaykamp, P. Scheepers & P. Thijs (2012),
Religion in Dutch society 2011-2012. Documentation on a national survey on religious and secular attitudes and behavior, Amsterdam: Pallas Publications.
- Grotenhuis, M. te & P. Scheepers (2001),
Churches in Dutch, Causes of Disaffiliation in the Netherlands 1937-1995, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40, 591-606.
- Hadaway, C.K. (1980),
Denominational Switching and Religiosity, in: *Review of Religious Research*, 21, 451-461.
- Hadaway, C.K. & P.L. Marler (1993),
All in the Family: Religious Mobility in America, in: *Review of Religious Research*, 35, 97-116.
- Hak, D. (2006),
Het evangelikalisme als toekomst van een 'illusie'? Het evolutionistische perspectief, in: *Religie & Samenleving*, 1, 95-108.
- Hart, J. de (2014),
Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland, Den Haag: SCP.
- Hill, P.C. & R.W. Hood (1999),
Measures of Religiosity, Birmingham: Religious Education Press.
- Kelley, D.M. (1972),
Why conservative churches are growing. A study in sociology of religion, New York: Harper & Row.
- Loveland, M.T. (2003),
Religious Switching: Preference Development, Maintenance, and Change, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42, 147-158.
- McGrath, A. (1995),
Evangelicalism and the Future of Christianity, Downers Grove: Intervarsity Press.

- Miller, D.E. (1999),
Reinventing American Protestantism. Christianity in the New Millennium, Berkeley: University of California Press.
- Need, A. & N.D. de Graaf (2005),
 Zich bekeren en wisselen van kerkgenootschap in Nederland, *Mens & Maatschappij*, 80, 288-304.
- Perrin, R.D., P. Kennedy & D.E. Miller, (1997),
 Examining the Sources of Conservative Church Growth: Where are the New Evangelical Movements Getting Their Numbers?, in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 71-80.
- Putnam, R.D. & D.E. Campbell (2010),
American grace. How religion divides and unites us, New York: Simon & Schuster.
- Reitsma, J., B. Pelzer, P. Scheepers & H. Schilderman (2012),
 Believing and belonging in Europe 1981-2007: Comparisons of Longitudinal Trends and Determinants, in: *European Societies*, 14, 611-632.
- Roberts, K.A. & D. Yamane (2012),
Religion in Sociological Perspective. Fifth Edition, Los Angeles: Sage.
- Sandomirsky, S. & J. Wilson (1990),
 Processes of Disaffiliation: Religious Mobility Among Men and Women, in: *Social Forces*, 68, 1211-1229.
- Sherkat, D.E. (2001),
 Tracking the Restructuring of American Religion: Religious Affiliation and Patterns of Religious Mobility, in: *Social Forces*, 79, 1459-1493.
- Sherkat, D.E. & J. Wilson (1995),
 Preferences, Constraints, and Choices in Religious Markets: An Examination of Religious Switching and Apostasy, in: *Social Forces*, 73, 993-1026.
- Vermeer, P. (2014),
 Religion and Family Life: An Overview of Current Research and Suggestions for Future Research, in: *Religions*, 5, 402-421.
- Vermeer, P., J. Janssen & J. de Hart (2011),
 Religious Socialization and Church Attendance in the Netherlands Between 1983 and 2007: A Panel Study, in: *Social Compass*, 58, 373-392.
- Vermeer, P., P. Scheepers & J. Kregting (2016),
 Conservatisme onder Nederlandse evangelische christenen: Een hedendaagse 'religion gap'?, in: *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid*, 7, 64-87.

Appendix

Tabel 4: Beschrijvende statistiek

Variabelen	Min	Max	Gem.	Stdv.
Respondent overgestapt naar evangelische kerk				
Stabiël onkerkelijk	.00	1.00	.15	
Stabiël kerkelijk	.00	1.00	.20	
Katholiek naar evangelisch	.00	1.00	.01	
PKN naar evangelisch	.00	1.00	.15	
Orthodox-Protestant naar evangelisch	.00	1.00	.14	
Onkerkelijk naar evangelisch	.00	1.00	.13	
Vader overgestapt naar evangelische kerk	.00	1.00	.04	
Moeder overgestapt naar evangelische kerk	.00	1.00	.05	
Kerkelijke incongruentie vader moeder	.00	1.00	.09	
Jeugdige kerkgang respondent	1.00	4.00	2.90	1.34
Vader kerkgang respondent 12-15 jaar	1.00	4.00	3.07	1.33
Moeder kerkgang respondent 12-15 jaar	1.00	4.00	3.16	1.27
Respondent religieus opgevoed	1.00	5.00	2.72	1.33
Belang religieuze opvoeding in het gezin	1.00	5.00	3.07	1.52
Bidden in het gezin	1.00	7.00	4.58	2.76
Bijbellezen in het gezin	1.00	7.00	3.37	2.53
Respondent bezocht confessionele school	.00	1.00	.61	
Kerkelijke incongruentie respondent partner	.00	1.00	.28	
Jeugdige kerkgang partner	1.00	4.00	3.07	1.30
Partner overgestapt naar evangelische kerk	.00	1.00	.30	
Wedgeboren	1.00	4.00	2.43	1.35
Intrinsieke religiositeit	1.00	5.00	3.45	.98
Extrinsieke religiositeit	1.00	5.00	2.60	.69
Zoek religiositeit	1.00	5.00	2.96	.80
Vrouw	.00	1.00	.54	
Leeftijd	18	94	49.60	13.75
Opleiding respondent				
Lager	.00	1.00	.07	
Middelbaar	.00	1.00	.36	
Hoger	.00	1.00	.54	
Gezinsinkomen				
Lager	.00	1.00	.19	
Modaal	.00	1.00	.12	
Hoger	.00	1.00	.40	
Burgerlijke staat respondent				
Gehuwd	.00	1.00	.73	
Ongehuwd/alleenstaand	.00	1.00	.13	
Samenwonend	.00	1.00	.04	
Weduwe/weduwnaar	.00	1.00	.03	
Gescheiden	.00	1.00	.05	

Tabel 5: Percentages voor categorische en gemiddelden voor continue variabelen per categorie religieuze overstappers inclusief correlatie coëfficiënten (Cramer's V en Eta)

	Stabiel onkerkelijk	Stabiel kerkelijk	Katholiek naar evangelisch	PKN naar evangelisch	Orthodox naar evangelisch	Onkerkelijk naar evangelisch	Cramer's V / Eta
<i>Religieuze socialisatie</i>							
Gem. respondent religieus opgevoed	1.53	3.31	2.54	3.02	3.58	2.14	.56***
Gem. belang religieuze opvoeding in het gezin	1.73	3.72	2.92	3.52	4.00	2.39	.55***
Gem. vader kerkgang respondent 12-15 jaar	1.61	3.53	3.00	3.76	3.88	2.22	.67***
Gem. moeder kerkgang respondent 12-15 jaar	1.66	3.66	3.45	3.87	3.86	2.21	.69***
Gem. bidden in het gezin	1.77	5.54	5.23	5.71	6.03	3.71	.57***
Gem. Bijbellezen in het gezin	1.24	3.69	1.00	4.89	5.53	2.55	.60***
Gem. jeugdige kerkgang respondent	1.46	3.59	3.54	3.58	3.65	1.94	.67***
Respondent bezocht confessionele school	40.5	82.5	66.7	94.9	93.5	52.0	.49***
Kerkelijke incongruentie vader moeder	12.4	9.6	22.2	5.9	8.0	8.1	.09
Vader overgestapt naar evangelische kerk	0.0	7.0	0.0	6.9	5.8	9.6	.14
Moeder overgestapt naar evangelische kerk	0.0	3.8	12.5	8.9	6.4	16.0	.20***
<i>Religiositeit partner</i>							
Kerkelijke incongruentie respondent partner	20.7	28.9	81.8	50.0	44.4	64.0	.32***
Gem. jeugdige kerkgang partner	1.57	3.43	3.00	3.53	3.73	3.02	.57***
Partner overgestapt naar evangelische kerk	1.3	19.3	70.0	80.4	86.2	69.5	.67***
<i>Individuele religiositeit</i>							
Gem. wedergeboren	1.09	2.40	3.38	3.06	3.09	3.39	.60***
Gem. intrinsieke religiositeit	1.84	3.56	3.99	4.07	3.93	3.99	.80***
Gem. extrinsieke religiositeit	2.09	2.77	3.01	2.75	2.50	2.73	.35***
Gem. zoek religiositeit	2.24	3.07	3.33	2.99	3.14	3.04	.39***

Controle variabelen	Stabiel onkerkelijk	Stabiel kerkelijk	Katholiek naar evangelisch	PKN naar evangelisch	Orthodox naar evangelisch	Onkerkelijk naar evangelisch	Cramer's V / Eta
Vrouw	47.9	59.9	46.2	65.0	58.9	40.7	.17**
Gem. leeftijd	50.80	46.60	53.54	53.00	44.22	49.97	.23***
Opleiding respondent	.14**						
Lager	11.4	6.0	7.7	5.2	1.6	6.7	
Middelbaar	41.4	35.0	23.1	27.6	36.6	49.2	
Hoger	47.1	59.0	69.2	67.2	61.8	44.2	
Gezinsinkomen	.08						
Lager	27.5	24.4	27.3	26.9	26.5	35.5	
Modaal	13.7	17.6	18.2	19.4	15.3	19.4	
Hoger	58.8	58.0	54.4	53.8	58.2	45.2	
Burgerlijke staat respondent	.14**						
Gehuwd	60.1	73.5	92.3	80.6	88.5	73.9	
Ongehuwd/alleenstaand	16.7	14.9	7.7	9.7	9.8	13.4	
Samenwonend	11.6	2.2	0.0	0.7	0.0	4.2	
Weduwe/weduwenaar	2.2	5.5	0.0	5.2	0.0	1.7	
Gescheiden	9.4	3.9	0.0	5.2	1.6	6.7	

* $p < .050$; ** $p < .010$; *** $p < .001$.